

Szügyi Éva

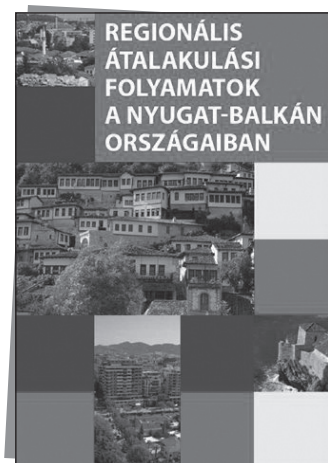
REGIONÁLIS ÁTALAKULÁSI FOLYAMATOK

Regional Processes of Transition

Regionális átalakulási folyamatok a Nyugat-Balkán országában. Szerk. Horváth Gyula – Hajdú Zoltán. MTA Regionális Kutatások Központja, Budapest, 2011

2011. február 24-e és 25-e között *Regionális átalakulási folyamatok a nyugat-balkáni országokban* elnevezéssel az MTA Regionális Kutatások Központja, a Magyar Regionális Tudományi Társaság és a PTE Közgazdaságtudományi Kar szervezésében megrendezésre került Pécsen egy nemzetközi konferencia, melynek keretében bemutatták az MTA Regionális Kutatások Központjában megjelent, a konferenciával azonos című magyar és angol nyelvű kötetet, melynek szerkesztői Horváth Gyula és Hajdú Zoltán.

A könyv a Nemzeti Fejlesztési és Gazdasági Minisztérium támogatásával látott napvilágot az MTA Regionális Kutatások Központjának gondozásában. Ez utóbbi intézmény, valamint az OECD LEED Helyi Fejlesztési, Foglalkoztatási és Munkaerő-piaci Központ (Trento) közös kutatómunkájának eredményeit mutatja be, amely a Nyugat-Balkán kutatására irányuló program részét alkotja. A program megvalósulását a Nemzeti Fejlesztési Minisztérium finanszírozása tette lehetővé. A kutatásban egy 22 főből álló kutatócsoport vett részt, tagjai egyben a kötet társszerzői is (Campestrin, E., Chizzali, R., Clarence, E., Dubarle, P., Erdősi, F., Faragó, L., Gál, Z., Grünhut, Z., Hajdú, Z., Hardi, T., Hofer, A-R., Horváth, Gy., Illés, I., Kovács, T., Lux, G., Mezei, C., Nagy, I., Pálné Kovács, I., Pámer, Z., Proto, A., Rác, Sz., Raffay, Z.). A könyv a Régiók Európája sorozat 4. kötete, amely a Nyugat-Balkán államainak (Szlovénia, Horvátország, Bosznia-Hercegovina, Szerbia, Montenegró, Kosovo és Albánia) területi szerkezetét, területi sajátosságait, a regionális különbségek hatását taglal-

ja mintegy 600 oldal terjedelemben. A szerzők a könyv öt fejezetében adnak átfogó képet a vizsgált régióról.

A konferencián kiemelték a Balkán helyzetét és különösen a nyugat-balkáni országok európai uniós integrációs törekvéseit, továbbá a régió területi sajátosságait, regionális fejlődését, a térségben végbement változásokat, valamint elemzik a regionális különbségek hatását és a lehetséges fejlődési irányokat.

Az I. fejezet földrajzi szempontból lehatárolja a vizsgált régiót, majd áttekintheti történelmét. A bemutatott térség a Balkán-félszigeten fekszik. Természetföldrajzi szempontból összetett jellegű, geológiai struktúrája változatos. Fő jellemzője a tagoltság, a felszabdaltság, az etnikai, kulturális és vallási sokszínűség. Topográfiai fekvésének köszönhetően a térség mindig is stratégiai jelentőséggel bírt. Területi elhelyezkedésének fontossága abban nyilvánul meg, hogy összeköti Nyugat- és Közép-Európát a Közel-Kelettel, vagyis hogy kapcsolatot teremt a Duna menti országok és a Dél-Adriai-tenger, továbbá az Égei- és a Fekete-tenger mediterrán országai között. A terület ebből kifolyólag közlekedés-földrajzi szempontból kedvező, de mivel Európa és a Közel-Kelet, illetve Ázsia között helyezkedik el, igen érzékeny is. Ennek következménye, hogy itt gyökeresedtek meg először a más földrészekről érkező kulturális és társadalmi hatások, továbbá fontos kereskedelmi utak haladtak rajta keresztül.

A Balkán-félsziget elhelyezkedéséből adódóan stratégiai fontosságú, ezért számos birodalom foglalta el a területet a történelem folyamán. A nagyhatalmi fennhatóság gátolta a térség fejlődését és modernizálódását. Az európai eszmék átvételét nehezítették az állandó hatalmi harcok, a határvonalak folytonos újrajrészolása. A XIX. század végére sikerült a területnek felszabadulnia az idegen hódoltság alól, és egységes államszövetség jött létre. A belső problémák, etnikai és vallási feszültségek azonban újabb háborúkat robbantottak ki, melyek következtében tagállamaira hullott a soknemzetiségű ország, s megbomlott a terület egysége. Az utódállamok fejlődését tehát külön-külön érdemes figyelemmel kísérni.

A megromlott politikai kapcsolatok és a rendszerváltozásokat követő gazdasági visszaesés fokozottan sújtotta a régiót. A földrajzi távolság és a gazdasági-társadalmi hátrányok miatt a térség nem volt képes a külföldi tőke vonzására. Ma az utódállamok mindegyike számára azonos a cél: felzárkózni Európához, ledolgozni a fejlettségbeli lemaradást.

Az utóbbi években a balkáni térség stabilitásának kérdése az európai politikai szintér homlokterébe került. A térség háború utáni rekonstrukciós folyamataiba viszonylag hamar bekapcsolódott az Európai Unió azzal a céllal, hogy helyreállítsa az utódállamok közötti kommunikációt, valamint hogy a nyugat-balkáni országok demokratikus eszméket vallva induljanak meg újra a fejlődés útján. Egyes balkáni országok európai uniós tagsága erős támogatottságot élvez az unión belül. Ennek jeleként említhetők az utóbbi évek jelentős anyagi ráfordításai.

A II. fejezet a demográfiai folyamatok és a munkaerő kérdésével foglalkozik. A térséget mindig is a nemzetiségi, kulturális és vallási sokféleség jellemezte. A népek együttélése sohasem volt konfliktusmentes. A nemzetek és nemzetiségek sajátos megoszlást mutatnak a történelem folyamán: etnikailag homogén területek csupán szigetszerűen jöttek létre, a Balkán általában soknemzetiségűnek számított, a nagyvárosok fejlődése pedig jelentős mértékben támaszkodott a multikulturalizmusra.

Jellemző a térségre továbbá az intenzív migráció, amely a térségen belül és a külföld irányában egyaránt jelen van, hiszen a nyugat-balkáni országok hagyományosan a Nyugat-Európába, illetve a tengerentúltra irányuló munkaerő-kivándorlás kiinduló országai közé sorolhatók. Külön kell kezelni azonban a háborús menekültek kérdését. Az etnikai tisztogatások szintén rányomták bélyegüket a demográfiai folyamatok alakulására.

A jövőben várhatóan a lakosság elöregedése, a születések számának csökkenése és a várható élettartam növekedése lesz a legjellemzőbb demográfiai jelenség a térségben. Mindez kihatással van a munkaerőpiac alakulására is. A térségben a munkaerő fejlettsége igen eltérő, általánosan a magas munkanélküliségi ráta a jellemző. Kiemelkedő problémát jelent a tartós munkanélküliség, ez jelentős következményekkel jár a gazdasági fejlődésre nézve, ezen belül is komoly veszélyforrás a pályakezdők magas munkanélküliségi mutatója. A Balkán térségében a fiatalokon kívül más veszélyeztetett csoportok is vannak: az alacsony végzettségűek, a kisebbségi csoportok, a nők. A régió egyik legfontosabb feladata ennek fényében a humántőke fejlesztése.

A III. fejezet a természeti erőforrásokat és a régió településhálózatát taglalja. A Balkán geológiai struktúrája igen változatos, mint éghajlata is, mely lehet mérsékelt, mediterrán, mérsékelt hegyvidéki, magashegységi vagy kontinentális. A régiót sűrű folyóhálózat szövi át. A változatos domborzat és geológiai összetétel, valamint a növénytakaró és nem utolsósorban a csapadékeloszlás miatt a Nyugat-Balkán felszín alatti és felszíni vizei is nagyon különbözőek. Természeti erőforrások tekintetében a talajnak, az erdőgazdaságnak, a vízenergiának, valamint az ércbányászatnak van kiemelt jelentősége.

A térség településhálózatának kialakulására és fejlődésére az állandóan változó megszálló birodalmak mellett a régió természetföldrajzi adottságai és az eltérő kultúrák is befolyással voltak. Mivel állandó volt a régióban a politikai és a gazdasági instabilitás, folyton változott a közigazgatás, a városhálózatok és a települések funkciói mindig idomultak a változásokhoz.

A térség nagy része közlekedés szempontjából kedvezőtlen, ezért elsősorban a kereskedelem, a társadalmi-gazdasági fejlődés szempontjából kiemelkedő tengerparti, valamint a hegyvidék völgyeiben épült települések tudtak ütemesen fejlődni a történelem folyamán. A városok fejlődése elsősorban a közlekedéstől

függött. A legkedvezőbb helyzetben azok a települések voltak, melyek több út kereszteződésében helyezkedtek el. A régióra a vidéki térségek jellemzőek, az urbanizálás késéssel indult, és a gazdasági elmaradottság folytán lassan haladt. A vidéki térségek legfőbb problémáit a falusi népesség városokba vándorlása okozza, ahol több a munkalehetőség, magasabbak a jövedelmek és jobb az infrastrukturális ellátottság. Az intenzív falu-város irányú migráció következtében számos elnéptelenedett faluval találkozhatunk a Balkánon.

A IV. fejezet a Nyugat-Balkán kormányzati rendszereiről és a társadalmi struktúrákról, közszolgáltatásokról szól. Ebben a kérdéskörben fontos szerepet játszik a vizsgált országoknak az európai integrációhoz való viszonya. Szlovénia politikai struktúrája kiforrott, már 2004-ben EU-tagságot nyert. A tagjelölti státusú Horvátország és Macedónia is jelentős mértékben stabilizálta intézményi rendszerét. A tárgyalói fázisban lévő Szerbia, Albánia és Montenegró is igyekszik megfelelni a konszolidációs követelményeknek. Ennek ellenére minden országban jellemző a nemzetállam-építési irányultságú politika folytatása. Unitárius országokról van szó – kivéve a föderatív Bosznia-Hercegovinát –, hasonló államfői intézményrendszerrel. Képviselő-választási rendszerük tisztán arányos, vagy többségi és kompenzációs célú arányos elemeket is tartalmaz. Jellemzőjük a változatos pártstruktúra. A választási eredmények figyelembevételével az államfő nevezi meg a miniszterek személyét, az így kialakult kabinet hivatalba lépéséhez viszont szükség van a parlamenti többség támogatására.

Közigazgatási szempontból eltérések tapasztalhatóak:

– Albániában 308 község és 65 város van. A kerületek száma 36, de az adminisztratív kerületek felett 12 régió működik. A régióknak nincs erős önkormányzati jellegük.

– Bosznia-Hercegovinának többszörösen összetett jelleget kölcsönöz a két föderáció és az oda tartozó Szerb Köztársaság (Republika Srpska). A föderációt 10 kanton alkotja, melyek nagy önállóságot élveznek. Hozzájuk kötődnek a községek. A szabályozás és a forráselosztás ezen a szinten történik. A Szerb Köztársaság 61 községre és 2 városra tagolódik. Az önkormányzatok közvetlenül tartják a kapcsolatot a központi kormányzattal, tehát erősen centralizált jellegűek.

– Horvátországban kétszintű önkormányzati rendszer valósul meg: községeket (429) és városokat (127) különböztetnek meg, melyeknek eltérő a hatáskörük, de azonos a jogállásuk. A kormányzás középszintjét 20 megye és a főváros alkotja.

– Macedóniában 85 önkormányzat van különböző státusokat betöltve: városi, városkörnyéki és vidéki kategóriákban, s ezek 8 NUTS3 régiót irányítanak.

– Szerbia önkormányzati egységei a községek (122), a városok (23) és a főváros, melynek kiemelt alkotmányos státusa van. Az ország területét 25 körzetre tagolták, ezek kizárólag államigazgatási funkcióval rendelkeznek. Az ország két autonómnak minősített tartományára – Vajdaságra, valamint Kosovo-Metohijára – külön jogszabály vonatkozik, de a hatályos alkotmány szerint Szerbia része. A területi közigazgatás erősen integrált és centralizált, s mint ilyen, a Vajdaság az alkotmányban garantált viszonylagos önállóságot élvez. 2009-ben Vajdaság Autonóm Tartomány Kormányára statútumot fogadott el, amely a tartomány alap-törvényeként funkcionál, és deklarálja az autonómiát és a multikulturalizmust.

– Kosovo tartomány Szerbiához tartozása már az eredeti alkotmányban sem volt részletezve. 2000-ben 30 községet alapítottak a tartomány területén, melyek a központi kormányzati hatalom hiányának pótlása okán széles hatáskörrel voltak felruházva. A 2008-as kiválást követően Kosovo Köztársaság alkotmánya a községet tekinti alapegységnek. Jelenleg 33 község létezik, melyek hozzávetőlegesen 1500 helyi egységet fognak át. A községek felett 7 régió létesült a területi tervezésről elfogadott törvény alapján.

– Montenegró alkotmánya szerint az állam 19 községre tagolódik, Cetinje történelmi fővárosi státussal rendelkezik, Podgorica pedig főváros. A helyi községeknek joguk van az önkormányzathoz.

– Uniós tagsága ellenére Szlovéniában megmaradt az erős centralizált irányítás, ami a középszintű önkormányzatok hiányával magyarázható. Az ország területén két NUTS2 egység van lehatárolva, 12 NUTS3 régió pedig a nemzeti szintű fejlesztéspolitikai területi egységeként van meghatározva. A fejlesztési ügynökségek és tanácsok ezeken belül működnek.

Ebben a fejezetben szó van még a társadalmi struktúrákról és a társadalmi szolgáltatásokról. A régióban a szegénység nem ismeretlen fogalom, és soha nem is volt az. Bizonyos csoportok nagyobb valószínűséggel esnek áldozatul a kirekesztésnek és a szegénységnek. Jellemzően etnikai alapon létrejött csoportokról (nemzeti kisebbségek, romák, nyelvi kisebbségek) beszélhetünk, de ugyanakkor a nők is ide sorolhatók. A nyugat-balkáni térségben a szegénység és társadalmi kirekesztés csökkentése érdekében egy sor veszélyforrást kell mihamarabb kezelni, ugyanakkor számos akadályt kell leküzdeni a szociális és egészségvédelem terén is.

Az V. fejezet a régió gazdasági kérdéseit tárgyalja. Az ipari termelés és a foglalkoztatás visszaesése, valamint a gazdaság szerkezetének terciarizációja

egyaránt fontos szerepet játszott a térség átalakulásában. Az utóbbi két évtized dezindustrializációs folyamatai jelentősen átformálták az országok közötti különbségeket iparosodás tekintetében. A legnagyobb problémát az ipari foglalkoztatás visszaesése, az iparleépülés, a szakmai kultúrák, intézmények és az emberi erőforrás elvesztése jelenti.

A mezőgazdasági hagyományok továbbra is élnek. Az ágazat fontos szerepet tölt be a foglalkoztatásban. A földhasználat jellemzően a földrajzi-domborzati és az éghajlati viszonyok függvénye. A mezőgazdasági termelés döntően a magán-gazdálkodás keretein belül zajlik, elaprózott családi gazdaságokban.

A térség gazdasági elmaradottsága összefüggésbe hozható a rossz közlekedési feltételekkel. A szárazföldi közlekedést az erősen tagolt felszín rendkívül kedvezőtlenül befolyásolja. Az útrendszer kénytelen volt alkalmazkodni az ortográfiai viszonyokhoz. A vasutak létesítése szintén komoly nehézségekbe ütközött a nagyrészt hegyvidéki tájon. Különleges jelentőséggel bírnak a Nyugat-Európát, Észak-Amerikát és Kelet/Délkelet-Ázsiát összekötő tengeri és légi útvonalak. A tengeri hajók kikötésére igen alkalmasak az öblökkel, félszigetekkel tagolt adriai és görögországi partok.

E térségnek tájlesztetékai értékei is kiemelkedők. A térség országai jelentős részt képviselnek a turistaforgalom számszerűségét illetően. Európa turizmusán belül azonban nagyon eltérő az egyes országok turisztikai teljesítménye, sőt az egyes országokon belül is jelentős különbségek tapasztalhatók.

A térség bankszektorára jellemző, hogy szerkezeti átalakuláson megy keresztül, feltörekvő és növekvő tendenciájú. A külföldi tulajdonosok dominanciája meghatározó. A sikeresen végrehajtott reformok és a stabilizáció ellenére számos külső és belső kockázattal néz szembe a térség bankrendszere. Különösen nagy kockázati tényező a jelentős mértékben devizahitelekkel finanszírozott háztartási hitelexpanzió.

A Balkán országainak felsőoktatása kapcsán elmondható, hogy a piacgazdaság kiépülésével jelentősen fejlődött. Ez megmutatkozik a hallgatói létszámnak és a karok számának növekedésében. A mennyiségi fejlődés ellenére azonban a felsőoktatás minősége és versenyképessége nem megfelelő. A hallgatóknak több mint a fele a nagyvárosokban koncentrálódik, különös tekintettel a fővárosokra. Nemzetközi összehasonlításban a fővárosok kutatási kapacitása átlag alattinak tekinthető: nem megfelelő az intézményi rendszer, az infrastrukturális ellátottság, sem a finanszírozás.

A balkáni országok gazdaságának mozgatói a mikro-, kis- és középvállalkozások. Általában csak néhány foglalkoztatottal működnek, mégis ezek alkotják a gazdaság legdinamikusabb szektorát. A balkáni KKV-k legnagyobb problémáját a termékek, szolgáltatások versenyképtelensége jelenti mind a helyi, mind a nemzetközi piacokon. A Nyugat-Balkán országaiban általában magas a vállal-

kozói kedv, azonban ritka az új termék, új szolgáltatás bevezetése vagy az új piac kiaknázása révén megvalósított gazdasági expanzió. Többségben vannak a kényszervállalkozások a régióban, magas a feketegazdaság aránya, jellemző a szolgáltatások és a kiskereskedelem túlsúlya. A KKV-k alacsony szintű ismeretekkel rendelkeznek az új technológiák területén, többnyire helyi piacokon működnek, innovációs képességük alacsony.

A nyugat-balkáni országok számára ma az európai uniós tagság jelenti az új perspektívát. Ennek értelmében a régióépítés az uniós tagság elérésének fontos kérdése. Az EU strukturális politikájának végrehajtása megfelelő népességszámú és gazdasági aktivitású régiókat kíván. Így az EU javaslati alapján a balkáni országokban már meghúzták a régióhatárokat, és folyamatban van az intézményi struktúra kialakítása is. Az Európai Unió 1991 óta nyújt különböző programok keretében segítséget a régió országainak.

A könyv utolsó tanulmánya a regionális fejlesztési programokat ismerteti részletesen.

Ez a balkáni térséget bemutató könyv iránymutatóként szolgálhat Szerbia számára a regionális tudományokhoz kötődő kutatásokhoz, a tudományág módszertanának és a tudományos kutatómunkának a megismeréséhez.

A felelős kiadó (MTA Regionális Kutatások Központja) mint intézmény, továbbá önálló egységeinek hálózata szintén példaértékű lehet Szerbia számára a regionális fejlesztés intézményrendszerének felállításában, mert lehetővé teszi e területen a kutatói-fejlesztői munkát. Szerbiában a regionális tudományok kutatására és a regionális fejlesztésre valós és reális szükséglet mutatkozik, legyen szó a Nyugat-Balkánról, a Vajdaságról vagy egyes régiókról. A tudományos és a politikai elitnek fel kell ismernie, hogy egy hasonló innovatív intézményrendszer kialakítása elképzelhetetlen a jelenlegi központosított formában, csakis a tudományos kutatómunka és intézményhálózat decentralizációja a járható út.